

Philosophical Anthropology
Философска антропология

ИМАНУЕЛ КАНТ – МЕЖДУ ФИЛОСОФСКАТА И ПЕДАГОГИЧЕСКАТА АНТРОПОЛОГИЯ

Нина Герджикова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – Филиал Смолян

Резюме. След появата на книгата на Кант през 1798 за антропологията от прагматично гледище се появява и развива непрекъснато полето на педагогическата антропология. Затова е толкова важно да се познаят идеите на Кант в неговата „Антропология“. Той обосновава антропологията като дисциплина, повлияна от философията, културата и историята. Педагогическата антропология не е изключение от този модел. Целта на този преглед е да идентифицира основните въпроси в работата на Кант, които са плодотворни за образованието.

Keywords: educational anthropology; cognitive ability; philosophy

Антропологията е едно от широките полета на познанието. Тя се занимава с въпроси, които засягат „космологията“ на човека. Опитва се да проследи възникването и еволюцията на човешкия род, създава специфична традиция в обясняването на историята на човека. За антропологията езикът, фантазията и творчеството на човека са важни „инструменти“ за сътворяването на универсума. Макар че началото на антропологията се търси някъде в началото на XVI век (Wulf, 2009: 13), своето значение тя придобива по-късно – през XVIII век.

Едно от съчиненията, които придават „формата“ на антропологията, е „Антропология от прагматично гледище“ на Имануел Кант. Както отбелязва преводачката на българското издание от 1992 г. – В. Топузова, за първи път тя е публикувана през 1798 г. в Кьонигсберг и отразява дългогодишния опит на Кант във философстването. Съчинението има две части: антропологическа дидактика и антропологическа характеристика. Споменатият биографичен факт поражда въпроса защо този голям мислител се обръща „към най-важния предмет в света, върху който можем да приложим напредъка“ – човека, толкова късно (Kant, 1992: 21)? Защо е трябвало да размишлява толкова дълго и защо лекциите му по антропология са привличали широк кръг слушатели?

На тези въпроси със сигурност има различни отговори. Единият от тях би бил, защото антропологическата дидактика е възможна само чрез опита на човека, а антропологическата характеристика, обяснявайки темперамента, физиогномиката, пола, расата, предполага продължителни наблюдения върху описваните феномени. „Учението върху знанието за човека“ – размишлява Кант – може да бъде изградено систематично от две гледища: **физиологическо**, което изследва „това, което природата прави от човека“, и **прагматическо**, което се занимава с онова, което човекът, като свободно действащо същество, прави от самия себе си или може и е длъжен да направи. Тези твърдения на Кант са залегнали в почти всяко изследване за неговата антропология. Чрез тях човекът се представя в два плана – като природно и като социално същество. По-нататък Кант употребява изразите „да познаваме света и да имаме света“ (Kant, 1992: 22), за да разграничи ролята му в социума: първият само разбира обществените отношения, докато вторият е участвал в тях. Тази идея за социалността на човека пронизва цялата „Антропология“ на Кант. В това ни убеждават и **трудностите**, които той отбелязва при изследването на човека: първата е свързана с „преструването“ на човека, когато забележи, че го изследват; втората – с афектите, които не позволяват на човека да подхожда критично към себе си; третата – с привичките, „които стават втора природа и ни затрудняват в преценката за самите себе си“ (Kant, 1992: 23). Твърденията днес са станали толкова популярни, че може би сме забравили кой е техният автор. Факторите, затрудняващи наблюдението на човека при естествени условия, ние вече свързваме с понятието „екологична валидност“ на изследването. Хабитусът е предмет на много съвременни изследвания в социалните науки, а за „причинителите“, задвижващи афектите, все още се водят дискусии. В този смисъл, въпросите, поставени от Кант, продължават да бъдат актуални и днес.

Структурата на антропологическата дидактика също може да послужи като основа за разбирането на съвременните ни теории. В нея централно място заема **познавателната способност**. Кант я свързва с представата за „Аза“ и именно оттам според него започва развитието на детето. Когато то започва да говори в първо лице, „сякаш му е дошло някакво просветление“ (Kant, 1992: 29). Същевременно осъзнаването на Аза има и своята негативна страна – появата на **егоизма**, който Кант описва като логически, естетически и практически. Първият се изразява в отказа на детето да проверява верността на твърденията. За да се отучи да го прави, особено полезна е математиката, която кара детето да проверява своите твърдения и да следва пътя не само на своите сетива, но и логиката на правилата. Естетическия егоизъм Кант свързва с отказа от достоверно преценяване на създадените от детето рисунки, стихове, музика. Недостатъчно реалистичната преценка за тях го лишава от развитие на естетически вкус. Моралният егоизъм застрашава детето от сво-

енравие. То приема само онова, което допринася полза за самото него, без да се интересува от другите. Като противодействие за трите вида егоизъм Кант препоръчва плурализма, който се проявява в дистанциране от значимостта единствено на собственото ни Аз и в проявяването и развитието на гражданското самосъзнание.

По-нататък Кант свързва познавателната способност с **вниманието**. Чрез неговото пренасочване се възпира формирането на една представа и на нейно място се появява нова, която е полезна за обучението и възпитанието. Той обяснява появата на понятията в съзнанието чрез израза „абстрахирам се от нещо, т.е. от определяне предмета на моята представа, чрез което тази представа получава всеобщността на понятие“ (Kant, 1992: 33). Самонаблюдението е тясно свързано с вниманието, защото означава непрекъснато да съпоставяш своите възприятия. То позволява на човека да се държи по два начина: като „създава от себе си изкуствен образ“, т.е. полага усилия другите да забележат у него онова, което той иска; вторият е свързан с естественото държане, което също може да бъде харесвано поради своята чистосърдечност. И тук Кант илюстрира своето разбиране с пример за разликата в поведението на градския и селския човек. Следователно той осъзнава социалната природа на различията между хората в „изкуството да се показваме“ (Kant, 1992: 35).

Ако познавателната способност е свързана по-тясно с разсъдък, то неговата противоположност е **сетивността**. Чрез връзката между активността и пасивността на духа Кант обяснява същността на познанието. То е резултат от взаимодействието на сетивната познавателна способност, която е пасивна, и интелектуалната познавателна способност, която е действена (Kant, 1992: 43). Кант не се съгласява със степенуването на двете способности. Сетивността е също толкова важна, както и разсъдъкът. „Сетивата не объркват“ – твърди той, а онзи, който подрежда възприятията според своята логика. Сетивните възприятия са в изобилие и се превръщат в своеобразен източник за формиране на понятията. „Сетивата не заповядват на разсъдък“ – продължава той. Всъщност е точно обратното – чрез сентенциите, крилатите изрази разсъдъкът дава посока на мисленето и може да го обърка. „Сетивата не мамат“ е третият аргумент на Кант. Те служат за извинение на разсъдък, ако той се обърка и доведе до неверен извод.

Сравнявайки разсъдъчното със сетивното познание, Кант съумява да покаже сложността на **учебното познание**, а и на всяко познание въобще. Той не се съгласява с тезата едното да надделява над другото, защото тогава винаги се достига до „изкривяване“ на опита, до неверни умозаклучения. Знанието става суховато, неясно, губи своята живост и така, в крайна сметка, води до заблуди. Съзнателно или не, той засяга практическите правила за представяне на всяко познание: лекотата да се направи нещо, не трябва да се бърка с умението; лесното не е противоположно на трудното, защото първото е свързано

с „излишък от способността му, след като е положил силата, необходима за едно дело“; посочването на трудности, преди да се дадат указания за отпочиването на работата, може да изплаши човека; привикването е полезно и вредно едновременно, защото повтарянето отклонява вниманието от сетивата, но от друга страна, „навикът... е физическа вътрешна принуда да постъпваме и за напред по същия начин, както сме постъпвали досега“ (Kant, 1992: 49 – 51).

Следващ важен момент в „Антропологическа дидактика“ на Кант е неговото изложение в книга втора за чувството на **удоволствие и неудоволствие**. Тук продължава линията на разграничение между сетивното и интелектуалното удоволствие. „Онова, което задоволява сетивното, е приятно“, „задоволството насърчава живота“, радостното настроение задвижва принципа на наслаждението. Всички те обаче се проявяват в зависимост от една по-висша мисъл: „дали трябва да им се отдадем, или да им се възпротивим“ (Kant, 1992: 140). Отдаването на задоволството зависи още от това дали сме добронамерени, или носим у себе си „омразата на оскърбения“. Психологическият елемент присъства в разсъжденията на Кант и чрез него той обяснява отклоненията от чувството на удоволствие. Причиняването на болка на други хора според него не може да бъде източник на задоволство, което, от своя страна, няма пряка връзка с моралния закон. Защото по чисто въображаем начин ние можем да страдаме заради други хора или да чувстваме изгодата от собственото си състояние.

Смесването на **сетивното с интелектуалното удоволствие** се проявява и в естетическия вкус. Тук той, както в първоначалните си тези, разграничава вкуса във физиологичен смисъл от вкуса в интелектуален аспект. Първият се проявява чрез „свойството на даден орган (на езика, небцето и глътката) да бъде специфично афициран от известни материи, разтворени в яденето и пиенето“; вторият „не (е – б.м.) само според сетивното усещане за самия мен, а и според известно правило за избор, което представяме като валидно за всеки“ (Kant, 1992: 143). Като схваща връзката между двете тези за вкуса, той изтъква и вероятността за разминаването и противопоставянето им. Естетическият вкус има и една своя специфична особеност – благодарение на него хората са склонни да насърчават моралността. Споделянето на удоволствието с другите хора го превръща в социално явление, влече след себе си чувството на удовлетворение от постигнатото съгласие с другите себеподобни.

Способността за желание естествено следва от разсъжденията за **вкуса**. На нея е посветена книга трета от „Антропологията“. Тук Кант се спира на върховното морално-физическо благо, като същевременно твърди, че моралното и физическото не могат да се смесват (Kant, 1992: 180). Ако те се смесят, не би се постигнало истинското блаженство. Сблъсъкът между физическото и моралното би довел до взаимното им неутрализиране у морално-интелектуалния човек. Но отричането от физическото би довело до осакатяване на въз-

приятията на човека. Отричането на интелектуалното – до пренебрегване на разсъдъка. Ето защо според Кант по някакъв начин моралното и физическото благо трябва да се примирят. Решението, което той предлага, е хуманността в общуването между хората. В нея се съчетават благополучието и добродетелта на отделния човек.

Втората част на „Антропологията“, както беше посочено в началото, е посветена на **антропологическата характеристика**. Кант се опитва да постави в началото най-конкретното описание на човека – чрез неговия характер, в който разграничава елементите: натиурел (природната заложба); темперамент (начин на усещане) и характер, като начин на мислене (Kant, 1992: 189). Очевидно тук разсъжденията на великия мислител са привлечени от идеите за възпитанието на човека. Те са свързани с подражателя в нравствено отношение, с лошотата и с непреклонната твърдост при осъществяване на взето решение. И трите елемента описват същността на възпитанието и механизмите за неговото „случване“ в живота. „Антропологията“ завършва с описанието на характера на човешкия род: „човекът не е бил предопределен да принадлежи към едно стадо“, а „по необходимост да бъде член на някое гражданско общество“ (Kant, 1992: 232). Този извод разкрива голямата идея, която е направила значима и до днес „Антропологията от прагматично гледище“ на Имануел Кант.

В цялото съчинение непрекъснато се преплитат две основни линии на размисъл – човекът въобще и човекът като възпитаемо същество. За съвременния читател е трудно да определи кое е философското и кое е педагогическото. Честото позоваване върху текста беше неизбежно, защото много от твърденията на Кант са по същество съвременните тези, около които се гради съвременната антропология, и в частност – педагогическата наука. Днес ние продължаваме да си задаваме въпросите за същността на представите, за ролята на въображението в процесите на обучение. Науката не е отишла и твърде напред по отношение възпитанието на характера и влиянието на пола, на расата, на народопсихологията в педагогическата практика. Преди повече от два века Кант е осъзнал социалната природа на човека и невъзможността тя да бъде разглеждана „независимо“ от физиологичните му особености. Живостта, проникателността, веселият нрав, тъгата, смелостта, желанието да се влияе върху другите хора, склонността към свободата са все характеристики на човека, които са го движили напред, които са му давали и му дават предимство пред другите живи същества в универсума. Съхранил страстите като двигател за своите действия, той е развил и разума си за тяхното „опитомяване“ чрез културата. По такъв начин Кант дава тласък за развитието на различните направления в антропологията, между които са културната, биологичната, историческата и разбира се, философската и педагогическата.

Както отбелязват Вулф и Цирфас, след Кант става невъзможно да се отрича съществуването на **педагогическата антропология**. Нейният фокус са „експлицитните представи за човека и неговата обучаемост“ (Wulf & Zirfas, 2014: 29). Педагогическата антропология разширява разглеждането на важните и според Кант теми за способностите на човека да опознава света и чрез него – самия себе си. Тя се опитва да представи този вид познание като полезно за усъвършенстването на човека чрез средствата на възпитанието. Нейното развитие преминава през следните етапи:

- феноменологична педагогическа антропология, развивана през 30-те и 50-те години на миналия век от имена като Ноол, Флитнер, Лангефелд, Болнов;

- интегративна педагогическа антропология през 60-те години, представена от Рот, за когото ученето е базисно понятие, и Лиедтке, който обосновава еволюционно-теоретичното гледище за възпитанието на човека;

- философската педагогическа антропология, която е феноменологично ориентирана, представена от Болнов и Лох, за които формиращата сила на възпитанието е най-важният въпрос;

- историко-културната педагогическа антропология, обоснована в началото на 90-те години от Вулф и Цирфас, в която се съчетават философската рефлексия, историческото проследяване и етнографското изследване (Wulf & Zirfas, 2014: 30).

Това развитие утвърждава началото, поставеното от Кант. Педагогическата антропология доразвива неговото „прагматичното гледище“ и предизвиква промяна в схващанията за възпитанието и образованието на човека. Неговите способности да осъзнава своите представи, да се самонаблюдава, да преодолява егоизма си, да използва своята сетивност, да бъде „цивилизовано“ морално привиден, обосновани блестящо от великия мислител, стават фундамент за конструирането на педагогическата антропология от началото на XX век до момента.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Kant, I. (1992). *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Sofia: Sv. Kliment Ohridski. [Кант, И. (1992). *Антропология от прагматично гледище*. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Wulf, C. (2009). *Anthropologie. Geschichte, Kultur, Philosophie*. Köln: Anaconda Verlag.
- Wulf, C. & Zirfas, J. (2014). *Theorie*. C.Wulf, & J.Zirfas (Hrsg.) *Handbuch Pädagogischer Anthropologie*. Wiesbaden: Springer Fachmedien. S.29 – 42.

IMMANUEL KANT – BETWEEN PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ANTHROPOLOGY

Abstract. After the emergence of Kant's book in 1798 about anthropology from a pragmatic point of view, the field of pedagogical anthropology appeared and developed continuously. Therefore, it is of a great importance to know Kant's ideas exposed in his "Anthropology". He argues that anthropology is a discipline influenced by philosophy, culture and history. The pedagogical anthropology is no exception to this pattern. The aim of this review is to identify the major issues in Kant's work which are fruitful in relation to education.

✉ **Assoc. Prof. Nina Gerdzhikova, DSc.**

University of Plovdiv – Branch Smolyan
32, Dicho Petrov St.

4700 Smolyan, Bulgaria

E-mail: nina.gerdzhikova@yahoo.de